

Бартош А.Е.

Провідний науковий співробітник
Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник

Марампольська В.А.

Художник-реставратор
Корпорація “Укрреставрація”

АРКАДІЙ ЙОСИПОВИЧ МАРАМПОЛЬСЬКИЙ

Дослідження та збереження пам'яток мистецтва і архітектури – один з основних напрямків діяльності музейних закладів та існування музеїв, неможливо уявити без особливих спеціалістів – реставраторів. Саме вони прикладають величезні зусилля для консервації та реставрації музейних цінностей. Одним з таких надзвичайних людей був реставратор вищої категорії Аркадій Йосипович Марампольський. Понад 45 років свого життя присвятив він справі збереження пам'яток мистецтва. За багаторічну роботу з реставрації монументального живопису Аркадій Йосипович вклав свій талант і душу майстра у такі визначні пам'ятки архітектури як Софійський собор у Києві, Кирилівська церква, Бахчисарайський палац, Одеський оперний театр, Андріївська церква. Він брав участь у реставрації майже всіх церков Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Надати загальний перелік пам'яток архітектури, де проводив роботи з консервації та реставрації монументального живопису А.Й. Марампольський, ми не маємо можливості, але 56 найвідоміших пам'яток буде представлено згодом.

За рік до смерті Аркадій Йосипович зробив аудіозаписи, в яких розповів про своє життя та творчість. Аудіозаписи зберігають не тільки спогади та голос, а й відтворюють трепет його душі, болісні переживання людини, що незаслужено забута. Для підготовки даного матеріалу ми використали ці аудіозаписи, матеріали та фотодокументи з сімейного архіву Валентини Аркадіївни Марампольської.

201

А.Й. Марампольський народився 24 лютого 1929 р. в с. Рибченці Уланівського району Вінницької області в сім'ї колгоспників. У 1948 р. він вступив на відділ альфрейно-декоративного живопису до Київського училища прикладного і декоративного мистецтва, яке закінчив у 1953 р. Після закінчення художнього училища Аркадій Йосипович був прийнятий художником-оформлювачем до клубу при Військовому училищі самохідної артилерії імені Фрунзе. Там він оформив алею училища портретами Фрунзе і усього складу Політбюро. Це перша самостійна робота Аркадія Йосиповича як художника. Портрети були написані сухим пензлем. Такій художній техніці не навчали в училищі прикладного і декоративного мистецтва, але до Марампольського в гості приїхав друг, з яким він навчався разом в художньому училищі, — Чернокапський Микола Тимофійович, він володів цією технікою виконання і показав Аркадію Йосиповичу, як це робиться.

У 1954 р. А.Й. Марампольський розпочав роботу в Республіканських спеціальних науково-реставраційних виробничих майстернях. Найпершою пам'яткою у творчому доробку Аркадія Йосиповича як реставратора був Софійський собор у Києві. Реставрація мозаїк Софійського собору розпочалася ще у 1952 р. Українські реставратори вперше у СРСР розробили методику й технологію реставрації стародавньої мозаїки. Хімічні та мінералопетрографічні дослідження виявили, що розкладення тиньку супроводжувалося структурним послабленням і фізико-хімічними процесами. Основною проблемою було відшарування тиньку від основи та розшарування, тобто відокремлення шарів (яких, зазвичай, три) один від одного [1, 566]. Усунути аварійний стан тиньку вдалося методом ін'єктування поліхлорвінілової смоли у діхлоретані з наповнювачем. Паралельно з цим йшла робота з закріплення поверхні мозаїки. Рухливість мозаїчного набору від натискання (особливо на ликах) було ліквідовано завдяки ін'єктуванню у порожнини чистого розчину смоли без наповнювача. Ті ж матеріали були використані при ліквідації вздуття та відшарування тиньку від основи на фресках Софіївського собору [2, 9]. Методика закріплення тиньку була розроблена фундаторами Київської реставраційної школи монументального живопису Л.П. Калениченком, О.Ф. Плющ та Є.С. Мамолатом на основі практичного досвіду реставрації пам'яток Києва [1, 555].

На 1954 р. у Софійському соборі вже працювали сокурсники А.Й. Марампольського: Володимир Йосипович Бабюк, Леонід Григорович Тоцький та Олександр Федотович Єрко. На час приходу Аркадія Йосиповича була відреставрована мозаїка у куполі та парусах, тому він розпочав свою роботу реставратора з мозаїк вітваря Софії Київської (іл. 1). Аркадій Йосипович та його сокурсники працювали під керів-

Іл. 1. А.І. Марампольський під час реставрації мозаїки вітваря Софійського собору (1954 р.)

ництвом художників-реставраторів вищої кваліфікації Луки Петровича Калениченка та Ольги Федорівни Плющ (хіміка-технолога, кандидата хімічних наук), а також мистецтвознавця-реставратора вищої кваліфікації Євгена Самойловича Мамолата. Вони стали наставниками для Аркадія Йосиповича та його сокурсників в пізнанні реставраційної справи (іл. 2).

1 жовтня 1954 р. А.І. Марампольському присвоїли третій розряд художника-реставратора, а 25 жовтня 1957 р. — IV розряд.

Другою пам'яткою для Аркадія Йосиповича стала Іллінська церква на Подолі. Там вся бригада сокурсників, до якої приєднався Титаренко Анатолій, вже працювала самостійно. На північній стіні Іллінської церкви виявили закладене цеглою вікно, яке виходило у прибудову — Теплу церкву. Вчена рада з Держбуду, яку очолювала Л.І. Гравіжус, запропонувала розібрати закладку, щоб повернути пам'ятці давній вигляд, а живопис на закладці, який зняти з цеглою було не можливо, збити. На закладці знаходилося зображення Святого Василя заввишки 1,8 м і шириною 0,5 м. Як розповідав Аркадій Йосипович, у нього рука не піднялася збити цей фрагмент живопису. Він вирішив спробувати його зняти, потай, працюючи у вихідні дні та після роботи. Щоб не посипався тиньк, Аркадій Йосипович заклеїв фрагмент композиції кількома шарами марлі за допомогою 10% риб'ячого клеєю. Потім наклеїв на нього

*Іл. 2. Фото на фоні іконостаса Софійського собору.
1-й ряд: Ольга Федорівна Плющ, Лука Петрович Калениченко, Ігор Еммануїлович
Грбар, Євгеній Самойлович Мамолат, Олександр Федотович Єрко.
2-й ряд: художники-реставратори Аркадій Йосипович Марампольський,
Володимир Білий, Алла Антонівна Кодола, Іван Петрович Антонечко (1955 р.)*

204

рейки, які обгорнув марлею і змастив клеєм. Він розкреслив фрагмент так, щоб у розріз не потрапили лик та руки зображення, й почав підрізати фрагмент різними способами. Марампольському вдалося повністю зняти цей фрагмент живопису. Він обстругав тильну сторону фрагменту, потоншив до шпакльовки, а пізніше переніс на нову основу — тирсоплиту. Це була перша спроба Аркадія Йосиповича зняття та перенесення живопису на нову основу (іл. 3). Донині Святий Василь зберігається у приватній колекції. У наш час представники Іллінської церкви знов заклали це вікно, але вони відмовились повернути рідний для церкви фрагмент живопису, і нині це місце розмальовано сучасним художником.

У 1963–1964 рр. Аркадій Йосипович займався реставраційно-консерваційними роботами у Бахчисарайському палаці: у Літній альтанці, Золотому кабінеті, Посольському залі, Кофейній кімнаті, Малій мечеті та у Фонтанному дворіку, але розповідь про це потребує окремої статті.

У 1966 р. він брав участь у реставрації розписів, ліпного декору та позолоти інтер'єру відомого на весь світ Одеського оперного театру, а також реставрував дивовижний плафон в Одеському Воронцовському палаці.

*Іл. 3. А.Й. Марампольський під час реставрації фрагменту композиції
“Святий Василь” з Іллінської церкви (1959 р.)*

21 листопада 1968 р. рішенням атестаційної комісії міністерства культури СРСР Аркадію Йосиповичу присвоєна кваліфікація реставратора першої категорії з фрескового та темперного живопису.

Києво-Печерський історико-культурний заповідник — особлива сторінка у біографії Аркадія Йосиповича. З його ім'ям пов'язані реставраційні роботи в усіх лаврських храмах. У 1968–1969 рр. Марампольський брав участь у реставрації церкви Всіх Святих. У висновках комісії В.В. Філатов відмічав, що якість виконання всіх реставраційних робіт у Всіхсвятській церкві професійна, й методика підібрана правильно.

У 1969 р. реставратори Українського спеціального науково-реставраційного виробничого управління приступили до реставрації олійного стінопису Трапезної палати. Аварійна ділянка південної стіни включала композиції “Чудесний лов риби”, “Нестор Літописець” та орнамент. Сильні руйнування на цій ділянці були викликані проникненням дощової води й талого снігу до кладки стіни. Вологість в окремих ділянках доходила до 39% [2, 29]. Вирішили негайно знімати живопис без попередньої просушки й очистки від пилу. Проводили цю роботу А.Й. Марампольський, В.І. Честнейший [3, 42], Яценко, а керував В.Й. Бабюк. Після зняття живопису виникло питання, на яку основу його перенести: наклеїти на новий тиньк чи на щось інше. Аркадій Йосипович запропонував перенести живопис на дюралюмінієву основу. У нього вже був досвід роботи з дюралюмінієм. Марампольський ще під час реставрації у Володимирському соборі Києва на хорах, у Борисо-Глібському

205

приділі, у північно-західній частині кута і стелі, підвів дюралюмінієву жезь, яку закріпив на рейках на товщину тиньку, що був більш міцним. Він просвердлив цілий ряд дірочок у листах дюралі, щоб була вентиляція і не збиралась водичка між кладкою і дюралюмінієм. На цьому місці у Володимирському соборі Аркадій Йосипович написав серафима, зірочки і все декоративно оформив.

У книзі “Реставрація настінного олійного живопису” кандидата мистецтвознавства, реставратора вищої кваліфікації, одного з найвідоміших представників реставраційної школи СРСР Віктора Васильовича Філатова, слово якого особливо високо цінувалось (адже він мав величезний досвід практичної роботи у реставрації – майже 50 років), як приклад методики перенесення олійного стінопису з потоншенням шару тиньку на дюралюмінієву основу наводяться реставраційні роботи у Трапезній палаті Києво-Печерського заповідника. В.В. Філатов пише: “У 1970–1971 рр., з використанням методики перенесення олійного стінопису з потоншенням шару тиньку на нову основу, було переведено на листи дюралю фрагмент розпису початку ХХ ст. у Трапезній палаті церкви Антонія та Феодосія Печерських Києво-Печерської лаври (площа фрагменту 32 м²). Необхідність даної методики дала позитивні наслідки” [4, 129].

З особливим трепетом Марампольський розповідав про свою роботу у церкві Спаса на Берестові. Реставрація цієї церкви залишила особливий слід у серці та долі майстра. На початку ХХ ст. під час реставраційних робіт було знайдено на горищі церкви фрагмент фрески ХІІ ст. – ангел зі сферою. Репродукція з цієї фрески друкувалась в багатьох виданнях з образотворчого мистецтва [5, 2]. Розмір цього фрагменту становить 10x10 см, а внизу, праворуч від нього, є ще два фрагменти фрески з залишками пігменту, площею до 0,5 м². У книзі “Києво-Печерська лавра” С.К. Килессо пише: “...і тоді у істориків виникло бажання дослідити увесь шар тиньку. Зайнявся цим відомий вчений Н.І. Петров, і в рефераті, розміщеному в “Трудах ХІV археологічного з’їзду в Чернігові” він писав: “...проведено дослідження, чи є під фресками ХVІІ ст. більш ранні, але знайти нічого не вдалося”, і тільки 7 червня 1970 р. під шаром тиньку був відкритий стінопис ХІІ століття” [6, 55]. Г.Н. Логвін у статті “Відроджені фрески ХІІ століття” відзначав: “Коли реставратор А.Й. Марампольський пройшов дреллю шар тиньку ХVІІ століття, то у отворі виявив другий шар тиньку з світло-синьою поверхнею” [7, 64] (іл. 4). Вчена рада Держбуду дозволила зробити зондажі на фресках ХVІІ ст. Це дослідження проводила бригада художників-реставраторів Республіканських спеціальних науково-реставраційних виробничих майстерень у складі: В.Й. Бабюка (бригадира),

*Лл. 4. В.Й. Бабюк, Г.Н. Логвин, А.Й. Марампольський у церкві
Спаса на Берестові оглядають відкритий фрагмент фрески XII ст. (1970 р.)*

А.Й. Марампольського та В.І. Честнейшого. Зондажі підтвердили, що у давньому нартексі на площі 120 м² є фресковий стінопис. Аркадій Йосипович, побачивши, що у зондажі № 7 є пропис, який нагадує голову, вирішив, не зважаючи на те, що наближався вихідний день, провести розшарування цього фрагменту. У неділю, 12 липня 1970 р., у День святих первоверховних апостолів Петра і Павла, у Петрів день, Аркадій Йосипович відкрив фрагмент фрески з зображенням голови Петра. Була дана подія збігом обставин чи подарунком долі – не нам судити, але це беззаперечний факт.

14 вересня 1970 р. відбулося засідання спеціалістів від Держбуду УРСР, на якому постановили: “Як виключення знімати фрески XVII ст. на самих аварійних ділянках – розпочати з композиції “Вхід до Єрусалима”. Член-кореспондент Академії наук СРСР професор В. Лазарев у консультації від 27 вересня 1970 р. відмічав: “Фрески XII ст. у церкві Спаса на Берестові необхідно розчистити, залишивши їх на стіні й не користуватися при розчистці каустиком. Фрески XVII ст. відслоїти, закріпивши їх на твердій основі”. Аркадій Йосипович провів фотофіксацію етапів розшарування тинькового шару XVII та XII ст. на прикладі фрески “Вхід до Єрусалима” – першої композиції, яку він зняв не фрагментами, а цілою [8]. Згодом була розчищена вся композиція “Чудесний лов риби”, але це четверта частина розписів XII ст. у давньому нартексі церкви Спаса на Берестові. На науково-методичній ра-

207

ді В.В. Філатов відзначив, що якість робіт бригади реставраторів говорить про їхню високу кваліфікацію. Він також сказав: “Відкрита фреска церкви Спаса на Берестові представляє собою величезний як історичний так і художній інтерес. Вона відрізняється від фресок Софії Київської й більш пізніх фресок Кирилівської церкви. Фреска церкви Спаса “Чудесний лов риби” – найбільш цікавий пам’ятник Київської Русі”. Ця фреска входить до золотого фонду нашої культури, адже це унікальний живопис XII ст.

Після проведення реставрації у церкві Спаса на Берестові Аркадію Йосиповичу за рішенням атестаційної комісії Міністерства культури СРСР присвоєно вищу кваліфікацію художника-реставратора з монументального живопису. З 1 січня 1971 р. А.Й. Марампольського перевели до Київських спеціальних науково-реставраційних майстерень і до квітня 1999 р. він працював у їхніх підрозділах.

У зв’язку з аварійним станом монументального олійного живопису у Хрестовоздвиженській церкві, викликаного замоканням північної стіни церкви, яка накопичує в собі ґрунтові та стічні води тому, що до неї примикає земляний вал, реставраційною радою від 24 жовтня 1983 р. було прийнято рішення про перенесення фрагментів живопису на дюралюмінієву основу. Методика, що застосовувалась у Трапезній палаті (іл. 5), була повторена при переміщенні олійного живопису, розташованого в укосі проїому західного входу до Хрестовоздвиженської

церкви Києво-Печерської лаври реставратором Т.А. Марампольською та В.І. Полуніним під керівництвом А.Й. Марампольського 1984–1986 рр. [4, 129] Живопис західної та північної стін був також перенесений на нову основу – дюралюміній. Методика, що була вперше в такому обсязі використана на пам’ятках Києво-Печерського заповідника, увійшла в методичний посібник “Консервація і реставрація пам’яток архітектури”, виданий у 1996 р. Розділ “Методика переносу олійного живопису на дюралюмінієву основу” та інші підготували І.П. Дорофієнко та А.Й. Марампольський [1, 548]. Аркадій Йосипович виконував роботи з реставрації та консервації живопису в Аннозачатіївській церкві

208

Іл. 5. А.Й. Марампольський, гість з Польщі, І.С. Жсакевич, жінка – партійний працівник Союзу художників та М.Т. Чернокапський

(1976–1977), галереї Близніх печер (1978–1979), Троїцькій надбрамній церкві (1980–1982). Бригада реставраторів під керівництвом Аркадія Йосиповича виконувала роботи з реставрації та консервації живопису Трапезної церкви (1982) та палати (1984), дзвіниці на Дальніх печерах (1984) та церкви Різдва Богородиці (зовнішні фасадні розписи), Троїцької надбрамної церкви (1983–1986), Хрестовоздвиженської церкви (1985–1986) [9].

В 1983–1984 рр. у Вірменській церкві м. Чернівців “живопис реставрували художники-реставратори під керівництвом А.Й. Марампольського” [10, 142]. Там же вони проводили консервацію і реставрацію стінопису Семінарської та Георгіївської церков. У Кам’янці-Подільському під час реставрації інтер’єру дзвіниці-каплиці вірменського Миколаївського собору (XVI–XVII ст.) розчищено фрагменти настінного фрескового живопису, виконаного в червонуватих і вохристих кольорах. Розпис датується не пізніше XVII ст. Роботи з відновлення фрескового живопису проводила в 1978–1984 рр. бригада київських художників-реставраторів під керівництвом А.Й. Марампольського [11, 76]. У Кам’янці-Подільському знаходиться Петропавлівська церква, що побудована у 1569 р. Ще наприкінці 1970-х рр. мистецтвознавець Г.Н. Логвин виявив в інтер’єрі храму давній фресковий розпис, а в 1984 р. художник-реставратор А.Й. Марампольський при розчистці стін відкрив нові його фрагменти [11, 105]. У кафедральному костюлі Петра та Павла бригада реставраторів під керівництвом Аркадія Йосиповича проводила реставрацію італійського темперного живопису середини XIX ст., розписаного талановитим італійським художником Сампіні [11, 112]. В останні роки свого життя Аркадій Йосипович працював у Музеї Західного та східного мистецтва [12, 2], де в залі французь-

Іл. 6. На фоні розписів і ліпного орнаменту стелі Золотого кабінету Музею західного та східного мистецтва художники-реставратори: Олег Зверік, Валерій Пітко та А.Й. Марампольський (1998 р.)

кого мистецтва, у славнозвісному Золотому кабінеті, проводив реставрацію і консервацію ліпного та альфрейного живопису (іл. 6).

У 1999 р. День художника припав на 10 жовтня і саме цього дня Аркадій Йосипович залишив цей світ. Він дуже любив свою матір – Олександрю Овксентіївну, і пішов у вічність за нею в той саме день і час (15 год. 15 хв.) тільки через 7 років.

Примітки

1. *Дорофієнко І., Кравченко О., Марампольський А. та ін.* Консервація і реставрація пам'яток архітектури: Методичний посібник. – К.; Львів, 1996.

2. Реставрация и хранение музейных художественных ценностей: Реферативный сборник, по материалам научного совещания по проблемам консервации монументальной живописи, состоявшегося в г. Киеве, 9–12 октября 1973 г. – М., 1974. – Вып. 2 (5).

3. Методы снятия и монтирования фрагментов росписи: Обзорная информация / Сост. А.С. Кузнецов. – М., 1978. – (Серия “Реставрация, исследование и хранение музейных художественных ценностей”).

4. *Филатов В.В.* Реставрация настенной масляной живописи. – М., 1995.

5. *Коляда Ю.* Дослідження фрескового живопису // Комсомольський гарт. – К., 1970. – 20 липня.

6. *Килессо С.К.* Киево-Печерская лавра. – М., 1975.

7. *Логвин Г.Н.* Возрожденные фрески XII века // Искусство. – М., 1971. – № 8.

8. Материалы, представленные в аттестационную комиссию Министерства культуры СССР А.И. Марампольским: Рукопись. – 1970.

9. Матеріали по реставрації монументального живопису для атестації художника-реставратора III категорії Марампольської Тамари Аркадіївни: Рукопис. – 1989.

210 | 10. З історії української реставрації: Додаток до щорічника. Архітектурна спадщина України / Упоряд. В. Отченашко, А. Антонюк. – К., 1996.

11. *Винокур І.С., Хотин Г.М.* Кам'янець-Подільський державний історико-культурний заповідник. – Львів, 1986.

12. *Семьошкін П.* Вступ // Пам'ятки України: історія та культура. Спец-випуск. – К., 1998. – № 2 (119).